

LBRIS

We know
books

Ivan Ivlampie

Cultura și spațiul

E I K O N

2017

Cuprins

Introducere	5
Carte de îndreptare a firii omenești sau a năravurilor neamului	9
Semnificația culturală a disputei privind forma și fondul	33
1. Nostalgia pitorească a fondului	34
2. Teoria formei și fondului	38
Lucian Blaga	
sau descoperirea fondului românesc al culturii	51
Vasile Băncilă, filosof al culturii	61
1. Cultură și civilizație	62
2. Cultura și valorificarea etnicului	71
3. Filosofia și etnicul românesc.....	82
4. Cultură și personalitate creatoare.....	88
5. Autohtonizarea filosofiei	91
6. Spațiul Bărăganului.....	95
N. Bagdasar - teoretician al culturii	103
Etnicitate și etnocrație la Emil Cioran	117
Înțelesul culturii în viziunea lui Nichifor Crainic	127
Dumitru Stăniloae	
sau dragostea creștină față de neam	133
În loc de concluzie: Cultură și timp	145
Bibliografie	149
Anexă	153

Carte de îndreptare a firii omenești sau a năravurilor neamului

Ceea ce Tudor Vladimirescu deschidea pe calea armelor – restaurarea identității și demnității naționale – va promova boierul și marele logofăt Constandin Radovici din Golești, dar cu uneltele mai subtile, cele ale luminării culturale. Dinicu Golescu (1777-1830) nu a fost unicul cărturar al acelor vremuri de deșteptare națională și nici primul militant care, prin scris, gândea binele patriei, precum nu a fost nici întâiul fondator al celor mai utile instituții culturale, dar, el rămâne „cel dintâi român modern” prin faptul că a fost primul care a avut conștiința crizei în care se află cultura română.

Ce poate revela spațiul într-o călătorie peste granița propriei locuiri? Dacă această deplasare nu este una științifică, urmărind interese topografice, atunci o călătorie pe alte țărâmurii aduce revelații egale cu imboldul care a provocat asemenea deplasări. În cultura europeană cel mai vechi și reprezentativ text pentru chestiunea de față este *Odiseea* lui Homer. Călătoria a primit de atunci un sinonim: odisee.

La începuturile culturii moderne române ne întâmpină odiseea boierului Dinicu Golescu, consemnată în lucrarea manifest *Însemnare a călătoriei mele Constantin Radovici din Golești, făcută în anul 1824, 1825, 1826*. Nu burduful lui Eol

l-a împins pe ilustrul cărturar iluminist în odiseea sa spre occidentul Europei, ci credința pragmatică în rolul pe care școala, învățătura, îl poate avea în transformarea fiilor săi în spiritul unei înalte conștiințe și conduite morale. Dar acești fii nu sunt doar ai săi, ci sunt și fiii patriei, idee care răzbate din tot textul și care dă sens primului fragment din această carte: „De este slobod aceluia ce umblând prin casele altora să vadă și să gândească la a sa, slobod au fost și mie, în toată călătoria ce să coprinde întru această cărticică, să gândesc nu la casa, ci la patria mea, la care cine nu gândește, nici face pentru dânsa orice bine, poate n-are nici casă, și de are, o lasă.”¹

Sensul vieții este înțeles de boierul român ca un bine general în cadrul căruia își găsește loc, în chip armonios, și binele individual. Acest primat al binelui obștesc este observat pe meleagurile în care a ajuns călătorul nostru și este argumentat permanent prin foloasele pe care le aduce: viețuirea întru fericire.

Însemnare a călătoriei mele este primul document de filosofie a culturii pe care l-a dat gândirea românească, în care aspectele de cultură și civilizație, fără a fi definite sau nominalizate ca atare, sunt surprinse în toată complexitatea raportului lor de determinare reciprocă. La acest autor, cultura trebuie să o vedem ca pe un fapt de educație, la nivelul persoanei umane, la cel al claselor sociale și al societății în ansamblu. Civilizația este modul cum se comportă oamenii între ei în toate domeniile vieții sociale, de la cel economic, juridic și politic, până la cel moral sau în însuși interiorul instituțiilor culturale. Oamenii se comportă în funcție de felul în care sunt educați și tot acest comportament are în

¹ Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele*, Editura Minerva, București, 1977, p. 9.

vedere potențarea maximă a educației în vederea unor relații mai bune între ei. Astfel rezultă bunăstarea și fericirea nației. Dar ce se întâmplă acolo unde lipsește educația (deci, pe acel tărâm unde nu există cultură)? „La noi, lăcuitorii, din multă juguire ce au avut, și neluminare, nu-și cunoaște nici datoria către altul, aducând închinăciune numai aceluia de care să teme, cum stăpânului său, zapciului, ispravnicului, de-l va cunoaște; iar către oricare om nu-ș scoate căciula, fie măcar de cea mai mare treaptă. Cum mi s-au întâmplat chiar mie, să mă întâlnesc cu mulți lăcuitori cu căruțe pe drumuri, și nici unul nici căciula ș-au scos, nici drumul jumătate me-au lăsat, în vreme ce, văzându-mă cu barbă, m-au cunoscut că sunt de treapta Divanului. Iar mai tânăr fiind, dar ispravnic, și împrejurat de slugitori, atunci întâlnindu-mă, au căzut la pământ, cu capetele goale, ca niște vinovați de moarte, ce ar fi așteptat scăparea de la mine. Cum și chiar supușii miei, mie îmi dau închinăciune, iar altuia, fie și mai mare și mai bătrân, căci nu are trebuință de acela, nu-i dă închinăciune. Din care se adună că **neînvățătura și înjuguirea proteste pre om, făcându-l și rău** (s. n.) Și de aceia cu dreptate să uită asupra fieșcăruia cu vrăjmășie, socotind că poate și acesta va veni vreme să-i facă vreun rău, – căci bine n-au văzut de la nime, – sau că și acela îi va cere cevaș, căci lui nime nu-i dă nimic, nici măcar o învățătură, nici un ajutor, nici o îndreptare în datoriile lui, **ci trăiește ca un dobitoc sălbatic** (s. n.)”² Observăm așadar că acolo unde nu există cultură relațiile dintre oameni coboară pe treapta sălbătăciei, premergătoare civilizației. *Însemnare a călătoriei mele* este o dare de seamă asupra răului funciar din societatea românească de la începuturile epocii moderne, despre starea de sălbăticie care a cuprins toate păturile sociale, despre nevoia imperativă de

² *Ibidem.*, pp. 137-138.

a eradica răul prin promovarea culturii ca singura cale de reformare a naturii raporturilor dintre oameni.

Este interesantă metoda prin care Dinicu Golescu descoperă valoarea și importanța culturii în opera de civilizare a popoarelor. Această metodă nu are nimic spectaculos în ea, fiind vorba de o culegere de impresii pe care orice drumeț este în mod fatal nevoit să le înregistreze călătorind pe meleaguri străine. Cărți de călătorie s-au scris în toate timpurile și, după cum observă și logofătul, bibliotecile Europei sunt pline de astfel de jurnale de călătorii, relatând imagini din cele mai îndepărtate colțuri ale lumii. Atunci încă o însemnare ar fi fost inutilă la atâtea câte există, dar, totuși, e nevoie absolută de o astfel de carte deoarece „la noi nu s-au văzut o acest feli de carte”. E drept că și înainte de Golescu au existat călători care au lăsat în scris impresii despre cele văzute, Nicolae Milescu Spătarul, preotul Mihai Popovici sau boierul Barbu Știrbei, putând fi menționați aici. Dar relatările lor vor fi publicate cu mult mai târziu față de opera lui Dinicu Golescu (și deci necunoscute autorului nostru de referință), unele având o foarte mică însemnătate. Necesitatea publicării unor însemnări nu era una de a delecta cititorul sedentar, ci de a zgudui din temelii conștiința fiecărui contemporan prin **contrastul** mare ce exista între Valahia și Europa, prin relevarea prăpastiei care s-a săpat la hotarele Țării Românești cu lumea Occidentală: „Dar cum puteam, ochi având, să nu văz, văzând, să nu iau aminte, luând aminte, să nu aseamăn, asemănând, să nu judec binele și să nu pohtesc a-l face arătat compatrioților miei?” /.../ Binele l-au învățat oamenii întâi unii de la alții, neamurile, mai pre urmă, unul de la altul, precum vedem în istorii, că elinii, prin călătorii la Eghipt, au tras de acolo luminările științelor, multe din meșteșuguri, și romanilor,

strămoșilor noștri, înmulțite le-au comunicat. Iar aceștia în toată Evropa cea luminată le-au revărsat, și aceasta, din zi în zi sporindu-le, însutit roditoare le-au făcut. Și îș fericeste noroadele prin comunicația binelui adunat din călătoriile ce fac neamurile, unile prin țările altora, și publicarisindu-le prin cărți.”³ Golescu, în călătoria sa, vede, ia aminte, compară ca să deslușească și să judece binele pentru ca în final să-l transmită compatrioților, ca aceștia să-l sporească. El nu face altceva decât să urmeze procesul civilizării, așa cum a avut el loc pe firul istoriei. Filosofia sa este una de exilat, când dorul de patrie se transformă în judecată aspră și chibzuită referitoare la starea țării, prin comparație cu ceea ce se întâmplă în locuri străine.

Mulți exegeți ai acestui jurnal de călătorie vorbesc despre o metamorfoză rapidă și definitivă pe care autorul a suferit-o prin contactul cu Occidentul, despre un om zguduit care trăiește prefaceri bruște, despre un alt Pavel fulgerat pe drumul Damascului etc. Aceste aprecieri au în vedere timpul pe care boierul l-a petrecut în anii 1824, 1825 și 1826 în Austria, Italia și Elveția, țări în care își ducea fiii spre învățătură. Golescu a mai întreprins călătorii în afara Valahiei, în 1802 la Paris, unde este trimis într-o misiune de către boieri pe lângă Napoleon Bonaparte, în repetate rânduri în Transilvania, în mod special la Brașov (anul 1821 este primul din cei șase ani se exil), în 1823 în Rusia cu o misiune la țarul Alexandru. De ce tocmai călătoriile din anii 1824-1825 îl transformă în mod spectaculos? Credem că nu este vorba chiar de o fulgerare a lui Dumnezeu pe drumul Damascului, deși dumnezeiești sunt intențiile Golescului din jurnalul său de călătorie. El era format în spiritul culturi clasice grecești și deja înzestrat cu ideile

³ *Ibidem.*, p. 10.

iluministe, prin educația - extrem de rară pe atunci - primită la casa părintească și la Academia Grecească din București. Ceea ce a fost luat drept prefacere bruscă nu poate avea în vedere omul (Goleștii au fost mereu înaintea vremurilor), ci momentul istoric în fața căruia omul Dinicu Golescu a știut să-și valorifice întreaga știință și experiență pentru a o transforma într-un manifest de reformare a patriei. A reușit atât de bine să exceleze în arta persuasiunii, încât influența pe care a exercitat-o în epocă e la fel de importantă precum deruta pe care a putut să o stârnească la marii interpreți ai operei sale, de la Pompiliu Eliade și Nicolae Iorga, până la George Călinescu și Perpessicius. Pe acești critici rafinați i-a amăgit cu declarații socratice de umilință și smerenie în fața cărora e imposibil să manifesti suspiciune privind sinceritatea mărturisirii: „O! cum îmi aduc aminte, și cum sunt silit să mă spovedesc că sunt foarte greșit. Căci eu nu numai nu am făcut nici un bine, cât de mic, patriii, spre mulțumire căci au hrănit, au îmbogățit, au cinstit pe părinții miei, moși și strămoși, ci, de la cea dintâi dregătorie și până la cea din urmă, **n-am conținut luând luări nepravălnicite de la acest norod care nu-ș are nici hrana din toate zilele**” (s. n.). Un om atât de mârșav nu poate stârni decât admirație pentru brusca lui convertire la valorile binelui, pentru sincera lui remușcare față de atitudinea neomenească din trecut, pentru abjurarea condiției privilegiate, ca izvor al răului fundamental din societate. Or, e vădit faptul că Dinicu Golescu, după modelul părintelui său, nu a conținut a fi un făcător de bine. Niște mărturisiri ca cele de mai sus reprezintă un început de maieutică existențială, prin care boierul crede că îi va atrage de partea sa pe toți cei ce au procedat la „luări nepravălnicite de la acest norod” tocmai spre a descătușa energia ațipită a acestora spre cerințele noi

ale vremurilor. Un boier crud, neînsuflețit de sentimente omenești, nu ar fi avut niciodată puterea de a vedea, de a lua aminte, de a compara și de a judeca binele, pentru ca în final să-l transmită compatrioților, ca aceștia să-l sporească. Este edificator și faptul că asupra acestei scrieri, tipărită la Buda în toamna anului 1826, s-a așternut mai bine de jumătate de veac (după moartea autorului) o tăcere suspectă, motivată poate de inconfortul pe care îl trezea atitudinea radicală a boierului față de luxul în care viețuiau cei din pătura socială din care el însuși făcea parte. Nu este o întâmplare că a doua ediție apare abia după răscoala din 1907, tipărită de Nerva Hodoș, prin mijloace bănești personale în 1910, la București.

Însemnare a călătoriei mele trebuia să fie o carte a cărei forță consta în puterea ei de a-i convinge pe cei ce erau responsabili de destinul nefericit al țării și de cumplita sărăcie în care se zbăteau țărani, pătura producătoare a societății. De aceea, îndemnul autorului este cel de unire a tuturor energiilor creatoare în vederea eradicării înapoierii culturale a locuitorilor indiferent de starea lor socială: „O! preaputernice părinte al tuturor noroadelor! Niciodată nu o să se ridice de asupra neamului acest nor întunecos, plin de răutăți și de chinuri? O! preabunule stăpâne! Nu o să fim izbăviți odată de toate nevoile? Nu o să ne învrednicim să vedem o rază de lumină, care să ne îndrepteze spre obșteasca fericire? Dar ce zic? – Rază? Iată, întreagă lumină s-au arătat, de cătră preaîndurătorul Dumnezeu trimisă prin preaputernicul protector și apărător al patriii noastre, carele așteaptă de la noi numai o mică și ușoară urmare, – **unirea**, zic, cea spre fericirea obștii, căci după aceasta vin toate fericirile; iar fără de aceasta, nici un bine în lume nu să întemeiază; și căci în obșteasca fericire va găsi fieșcare și pe a sa; iar în parte numai străduindu-ne, avem destule pilde; că **ne-am pierdut**

slava, starea și cinstea, ajungând și în hula lumii (s. n.). Unirea spre folosul obștii ne ferește, unirea slăvește, unirea întemeiază tot binele. După aceasta alergând, fraților! să o îmbrățișăm, ca prin fapte să ne cunoaștem că am vrut, dar n-am putut să slujim patriii!”⁴

Intenționând să trezească în contemporani spiritul de solidaritate în vederea grabnicelor prefaceri, Golescu vrea să-i impresioneze mai întâi prin descrierea treptei înalte de civilizație pe care o cunosc țările Apusului. Trei sferturi din carte sunt dedicate acestei descrieri, în care se poate observa lesne că boierul român întreprinde o anchetă de teren, fiind atent la toate aspectele care definesc o civilizație: de la cele economice (legate de cultura plantelor și creșterea animalelor, de transportul pe uscat și pe apă, de modul cum funcționează corespondența, de producția meșteșugărească, de plata impozitelor etc.), până la cele politice (legate de raportul dintre monarh și popor, de raportul dintre nobili și oamenii de rând, de modul de promovare în ierarhia de stat, de gradul de participare și informare a cetățenilor la viața publică), sociale și morale. Golescu e impresionat de numărul mare de spitale, de diversitatea școlilor, de bibliotecile nelipsite, de teatrele accesibile în limba națională întregului popor, de tot soiul de muzee și, mai ales, de grădinile și parcurile din orașele întâlnite sau de la periferia lor, încât nu uită să ne transmită ceea ce i-a spus un boier: „mai mulțumit este să fie grădinar la această grădină [Schönbrunn] decât ban în ticăloasă Țara Românească”.

Încercând să surprindă cât mai urgent toate aceste aspecte, el realizează neputința limbii române de a-l ajuta în acest demers: „Eu, plecând din Brașov, am început să scriu, ceea ce vedeam, în limba națională, și nu după zile multe,

⁴ *Ibidem*, pp. 172-173.

IBDIS | We know
|

ci după puține, am fost silit să scriu în limba grecească; căci foarte des întâmpinam vederi de lucruri ce nu le aveam numite în limba națională, cum: șadârvanul, statue, cascade și altele, pentru care ar fi trebuit să zăbovesc ceasuri, socotindu-mă de unde s-ar cuveni să le întrebuițez; și așa am fost silit să las limba națională, și să încep grecește. Și aceasta nu făr' de a încerca rușine, căci toți tovarășii drumași scria fieșcare în limba sa cea națională.”⁵ Întors din călătorie, Golescu va transpune în limba națională cele ce i s-au arătat vederii, meritul lui fiind cu atât mai mare cu cât a introdus cca. 240 de noi cuvinte care de atunci s-au încetățenit în limba română (ca, de exemplu, fabrică, doctor, bibliotecă, gazetă, academie, estetică).

Frumosul artificial și frumosul natural, la care este atât de sensibil călătorul nostru, îi creează destule dificultăți de exprimare sau chiar neputința exprimării. În parcul Belvedere din Viena, vizitează „o mare casă cu multe odăi, și toate pline cu lucruri din vechime, și lucruri scumpe”. În aceste odăi, el vede „multe mii de icoane și cadre mici și mari, noă și din vechime, zugrăvite de cei mai numiți zugravi, și a fieșcăruia cea cu mai mare meșteșug lucrată, din care este una, icoana mironosiții Mariii Magdalinii. La această vedere tot omul rămâne înlemnit./.../ O altă mare cadră, întru care să arată întristarea a unii întregi familii pentru fiul ce să pornește la război. Pe această cadră puțini o văd și nu lăcrămează. Taică-său și maica sa mai departe stând, plâng frângându-și mâinile, nevastă-sa, toată plină de lacrimi, cutremurându-să îl strânge de mână. Împrejurul lor copiii, din care, cei mari întristați, și cei mici, din necunoștință, nesupărați. Iar ostașul, ca unul ce este hotărât la această slujbă pentru patrie, strângându-i mâna nevastă-sa, cu capul

⁵ *Ibidem*, p. 84.

întors într-o altă parte, își face pasul plecării.”⁶ Cartea este plină de astfel de însemnări ale reprezentării frumosului și observăm felul naiv în care este receptat și descris acest frumos. Autorul este instruit în privința stilurilor artistice, fiind în măsură să aprecieze „zidiri de case, din care una este împodobită după *obiceiul chinezesc*”.

Ne aflăm cu aceste receptări ale creațiilor artistice în faza inițială a filosofiei românești a culturii, o fază în care estetismul copleșitor de naiv nu a permis încă intrarea în scenă a reflecției critice, care să fie detașată de emoția receptării operei de artă. Nu e vorba numai de lipsa vocabularului care să ajute la un astfel de exercițiu, dar nici măcar în Europa nu s-a născut încă aparatul categorial care să sprijine astfel de reflecții mature. Din această perspectivă, *Însemnare a călătoriei mele* e opera care poate fi luată ca punct de referință față de progresul pe care îl va înregistra gândirea filosofică românească în sesizarea fenomenului culturii și a diferențelor stilistice dintre culturi. Ne putem duce cu gândul la elaborarea teoretică deosebită pe care un alt călător și „exilat” român o va întreprinde numai după un secol, aici avându-l în vedere pe Lucian Blaga.

Dinicu Golescu se vede la fel de neputincios să prezinte spectacolul natural pe care îl oferă o cataractă a Rinului, care în bătaia razelor soarelui „face o vedere pe care eu n-am putere de a o descrie”.⁷ Există în această neputință poate un îndemn subtil, pe care autorul îl strecoară pe tot parcursul jurnalului („nu folosește auzirea descrierii, este trebuință de vedere”⁸), și care nu urmărește altceva decât să-l constrângă pe cititor să se mobilizeze într-o călătorie

⁶ *Ibidem*, pp. 63-64.

⁷ *Ibidem*, p. 175.

⁸ *Ibidem*, p. 98.